

פרשת שלח הרב עזרא ביק

עליה

אפשרית. נראה כי המחלוקת בין משה (וכלב ויהושע) לבין המרגלים נסובה סביב פועל זה.

מהי המשמעות המדויקת של הפועל לעלות, שהופכת אותו למוקד של הפרשה?

השימוש שחוזר בפועל זה כדי לתאר את תנועתו של עם ישראל ממצרים לארץ ישראל הובילה את חז"ל למסקנה כי "ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות" (ספרי דברים ק"ב). אמנם נכון כי רוב שטח מצרים הוא בגובה פני הים, ומרכזה של ארץ ישראל הוא הררי, אך ברמת הפשט זה לא מסביר את הפסוק בו פרעה מבטא את חששו שבני ישראל יברחו ממצרים – "וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ" (שמות א', י). לפרעה לא אכפת אם בני ישראל יטפסו על הר או ירדו לעמק, והיעד המדויק אינו העניין כאן. מה שמשנה הוא רק העובדה שהם יעזבו. פירוש הביטוי "לעלות מן הארץ" במקרה הזה הוא לעזוב.

במקרים אחרים בהם מופיע הפועל לעלות, כלל לא ברור שמדובר בתנועה כלפי מעלה. לאחר שיצחק מצליח למצוא מים בגרר, התורה אומרת "וַיַּעַל מִשֶׁם בְּאֵר שֶׁבַע" (בראשית כ"ו, כ"ג). האם עלנו להסיק כי המסע מגרר לבאר שבע כלל עליה בקו הגובה? לעיתים הפועל מציין פגישה, ללא כל מידע על הגובה. מלאך אומר לאליהו ללכת לפגוש את שליחיו של המלך, הנמצאים בדרכם להיוועץ באלילים. "וּמַלְאָךְ ה' דָּבַר אֶל אֱלִיָּה הַתְּשֻׁבִי קוּם עֲלֵה לְקִרְיַת מְלָאכִי מִלְּךְ שֶׁמְרוֹן..." (מלכים ב', א', ג'). לא ניתן להסביר זאת גם בכך שאלהו ישב בעת קבלת הציווי, כיוון שהשליחים עצמם מדווחים למלך "וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אִישׁ עָלָה לְקִרְיַתְנוּ..." (שם, ו').

כמו כן ישנם שימושים של הפועל לעלות בהקשר של מלחמה. כשצבא ישראל נכנס ליריחו, לאחר נפילת החומות, הפסוק מתאר זאת באמצעות "עליה".

וַיֵּרַע הָעָם וַיִּתְקַעוּ בְּשִׁפְרוֹת וַיְהִי כְשִׁמְעַת הָעָם אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר וַיִּרְעוּ הָעָם תְּרוּעָה גְדוֹלָה וַתִּפֹּל הַחוֹמָה תַּחְתֵּיהָ וַיַּעַל הָעָם הָעִירָה אִישׁ נֶגְדוֹ וַיִּלְכְּדוּ אֶת הָעִיר. (יהושע, ו', כ')

באופן מפורש עוד יותר, לאחר שכבש את חברון ממשיך כלב וכובש את דביר. חברון היא אחת הנקודות הגבוהות ביותר בהרי הדרום, ואילו דביר נמצאת באזור שפלת יהודה. הפסוק מתאר את תנועתו של כלב כך:

וַיֵּרֶשׁ מִשֶׁם כָּלֵב אֶת שְׁלוֹשָׁה בְּנֵי הָעֵינֶק אֶת שְׂשִׁי וְאֶת אַחִימֵן וְאֶת תַּלְמִי יְלִידֵי הָעֵינֶק.

וַיַּעַל מִשֶׁם אֶל יִשְׁבִּי דָבָר וְשֵׁם דָּבָר לְפָנִים קָרִית סִפָּר. (יהושע, ט"ו י"ד-ט"ו)

ככלל, בעשרות מקרים בספרי יהושע, שופטים ושמואל, התקפה על עיר מכונה "עליה". בעוד בחלק מן המקרים

המושג של "עליה" לארץ ישראל נגזר מפרשת השבוע הנוכחי. בעוד שהפועל לעלות שכיח למדי בתורה, עד עכשיו הוא התייחס לטיפוס על הר (הר סיני – שמות י"ט: ג', כ"ג, כ"ד ורבים אחרים), או בעת עזיבת ארץ, כאשר אז המשמעות היא עזיבה ללא ציון יעד מסוים (יציאת מצרים – שמות, א', י' וכן י"ב, ל"ח). כמובן שהפועל משמש גם במשמעות הרגילה של עליה, בלי קשר למסעות. בפרשת שלח מופיע הפועל פעמים רבות, במשמעות של מסע לארץ ישראל דווקא, והוא בולט מאד בסיפור.

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: שְׁלַח לְךָ אַנְשִׁים וַיִּתְרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן... ("ג, א-ב)

וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם עֲלוּ זֶה בְּנֹגַב וְעֲלִיתֶם אֶת הָהָר. ("ג, ז')

וַיַּעֲלוּ וַיִּתְרוּ אֶת הָאָרֶץ מִמִּדְבָּר צֵן עַד רְחַב לְבַא חֲמַת.

וַיַּעֲלוּ בְּנֹגַב וַיָּבֵאוּ עַד חֶבְרוֹן... ("ג, כ"א-כ"ב)

וַיְהִי כָּלֵב אֶת הָעָם אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ עֲלֵה וְנַעֲלֵה וַיִּרְשְׁנוּ אֹתָהּ כִּי יָכוֹל נוֹכַל לָהּ.

וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עָלוּ עִמּוֹ אָמְרוּ לֹא נוֹכַל לַעֲלוֹת אֶל הָעָם כִּי חָזַק הוּא מִמֶּנּוּ. ("ג, ל-ל"א)

מעניין לשים לב כי כאשר המרגלים חוזרים ומדווחים לעם, הם אינם מתארים את מה שעשו "עליה".

וַיִּסְפְּרוּ לוֹ וַיֹּאמְרוּ בְּאָנּוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּנוּ וְגַם זָבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ הוּא וְזֶה פְרִיָּהּ. ("ג, כ"ז)

רק כאשר הם עונים לכלב, ומכריזים כי לא ניתן לעלות לארץ, הם משתמשים בביטוי עליה – "לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו" ("ג, ל"א). מיד במשפט הבא, כאשר הם מתארים את מה שעשו במסעם, הם חוזרים להשתמש בפעלים אחרים לתיאור מסעותיהם.

וַיִּצְיֵאוּ דָבַת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תָּרוּ אֹתָהּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עֲבַרְנוּ בָּהּ לְתוֹר אֹתָהּ אֶרֶץ אֲכָלֶת יִשְׁבִּיָּהּ הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר רָאִינוּ בְּתוֹכָהּ אַנְשֵׁי מִדּוֹת. ("ג, ל"ב)

אם כך, משה חוזר ואומר למרגלים לעשות "עליה", והתורה מתארת את מה שהם עשו כעליה, אך הם עצמם, בעת שהם מתארים מה עשו, משתמשים בפעלים אחרים, ניטרליים יותר – למעשה, הם קובעים בפירוש כי "עליה" היא בלתי

התורה מציינת כי הם עשו "עליה" – "ויַעֲלוּ וַיִּתְּרוּ אֶת הָאֶרֶץ" (י"ג, כ"א) – אך כאשר הם עצמם מדווחים על שליחותם, הם מציינים רק כי "בָּאֲנֹנוּ אֶל הָאֶרֶץ" (י"ג, כ"ז). מאוחר יותר הם הורידו את הרמה עוד יותר, מ"באנו" לארץ ל"עֲבָרְנוּ בָּהּ" בלבד. היכן שהוא במהלך הדרך, התפיסה העצמית שלהם את מעשיהם השתנתה; במילים אחרות, הם איבדו את הנחישות ואת המטרה הנמצאות בבסיס הפעולה המכונה "עליה". אנו יכולים בצדק לשער שהשינוי התרחש כאשר הם פגשו ביושבי הארץ, שהכריעו אותם מבחינה פסיכולוגית, כפי שציינו המרגלים עצמם באחת האמירות המפורסמות של תבוסה עצמית: "וְשֵׁם רָאיֵנוּ אֶת הַנְּפִילִים בְּנֵי עֲנָק מִן הַנְּפִילִים וַנְּהִי בְּעֵינֵינוּ כַּחַגְבִּים וְכֵן הָיִינוּ בְּעֵינֵיהֶם:" (י"ג, ל"ג). זוהי הסיבה לכך שכאשר הם מביעים בפירוש את התנגדותם לכיבוש הארץ הם אומרים "לא נוכל לעלות אל העם" (י"ג, ל"א). השימוש בפועל לעלות ביחס לאנשים במקום ביחס למקום הוא יוצא דופן, אך בהקשר זה, שבו העלייה אינה דווקא גיאוגרפית אלא פסיכולוגית, הקביעה המצוטטת משקפת בדיוק את עמדתם של המרגלים.

כלב מבין זאת בבהירות, ומנסה לעורר את בני ישראל להתכחש לתבוסתנות של המרגלים. "עֲלֵה נַעֲלֵה וַיִּרְשְׁנוּ אֶתָּה כִּי יָכוֹל נוֹכַל לָהּ:" כוונתו של כלב אינה, בואו נלך לשם וננצח, אלא עלו, אזרו את כוחותיכם, ואז נצליח. המרגלים עונים: איננו יכולים לעלות אל העם הזה. אפשר לבקר שם, אין בעיה להיות תיירים, אך עליה, התגברות על המכשולים, היא בלתי אפשרית עבורנו, וגם עבורך (ומשתמע מכך, גם לקב"ה).

העובדה שההבדל בין המרגלים לכלב הוא פסיכולוגי במהותו מצוינת בפירוש על ידי ה' כאשר הוא מדבר עם משה. "וַעֲבָדִי כָּל־כָּל־עֲקָב הַיְתָה רוּחַ אַחֲרַת עֲמוֹ וַיִּמְלֵא אַחֲרָי וַהֲבִיאֲתִיו אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר בָּא שָׁמָּה וַיִּרְשְׁנָה:" (י"ד, כ"ד).

זה מסביר מה קורה מיד לאחר מכן, סיפור המעפילים.

וַיִּדְבַר מֹשֶׁה אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּתְּאָבְלוּ הָעָם מְאֹד.

וַיִּשְׁכַּמוּ בַּבֹּקֶר וַיַּעֲלוּ אֶל רֹאשׁ הַהָר לֵאמֹר הַנְּנוּ וְעֲלִינוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' כִּי חָטְאֵנוּ.

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לָּמָּה זֶה אַתֶּם עֹבְרִים אֶת פִּי ה' וְהוּא לֹא תַצְלַח.

אֵל תַּעֲלוּ כִּי אֵין ה' בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִנְגְּפוּ לִפְנֵי אֲיָבִיכֶם

וַיַּעֲפְלוּ לְעֵלוֹת אֶל רֹאשׁ הַהָר וְאַרְוֹן בְּרִית ה' וּמֹשֶׁה לֹא מָשׂוּ מִקְרֵב הַמַּחֲנֶה. (י"ד, ל"ט-מ"ד).

קבוצה מבני ישראל מבינה בדיוק מה קרה, ומחליטה לתקן את המצב, בקבלם על עצמם בדיוק את מה שכלב דרש. הם עולים בהר, באמרם "הננו ועלינו" – אנו מוכנים ומזומנים

אפשרי כי ההתקפה אכן כוללת עליה בגובה, השימוש השוטף בפועל לעלות לתיאור הפעולה מצביע על כך שבהקשר זה משמעות הפועל היא להתקיף או להטיל מצור. התבוננו למשל בקטע הפתיחה של ספר שופטים:

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת יְהוֹשֻׁעַ וַיִּשְׁאַלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בַּה' לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה לָּנוּ אֶל הַכְּנָעֲנִי בְּתַחֲלָה לְהַלְחֵם בּוֹ:

וַיֹּאמֶר יְהוָה יְהוּדָה יַעֲלֶה, הִנֵּה נִתְּתִי אֶת הָאֶרֶץ בְּיָדוֹ:

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְשִׁמְעוֹן אַחִיו עֲלֵה אִתִּי בְּגוֹרְלִי וְנִלְחַמָּה בְּכַנְעֲנִי וְהִלַּכְתִּי גַם אֲנִי אֶתְּךָ בְּגוֹרְלְךָ וַיִּלְךְ אִתּוֹ שִׁמְעוֹן:

וַיַּעַל יְהוּדָה וַיִּתֵּן ה' אֶת הַכְּנָעֲנִי וְהַפְּרָזִי בְּיָדָם וַיִּכּוּם בְּבִזָּק עֲשָׂרַת אֲלָפִים אִישׁ: (שופטים א', א'-ד')

גם אם השיחה המתוארת התרחשה בעמק הירדן, והכנענים ישבו באזור הגבעות, הרי השימוש החוזר בפועל, ללא ציון של יעד מסוים או תיאור של מסע גיאוגרפי בפועל, מראה בבירור שכוונת הכתוב אינה להראות ששבט יהודה טיפס. ברור מן הפסוקים כי ה"עליה" כאן, כמו במקומות אחרים, משמעותה לצאת למלחמה, לכבוש, להכניע.

המשמעות המשותפת לכל השימושים השונים של הפועל לעלות, כולל כמובן השימוש הרגיל של המילה לתיאור טיפוס על הר וכדומה, היא תנועה הכוללת מאמץ מכוון, מטרה וריכוז. כמעט בכל המקרים, יש אלמנט של התגברות על מכשול, כפי שבולט במיוחד בדוגמאות הכיבוש לעיל. אך הכוונה אינה למאמץ הפיסי הנדרש כדי להתגבר על המכשול, אלא למאמץ המנטלי, וזוהי הסיבה לכך שמדובר בסוג של עליה. זוהי מקבילה ל"אזר את חלציו". משום כך, כאשר אליהו נשלח לפגוש את שליחיו של המלך בדוגמה שצוטטה לעיל, הוא אינו הולך לפגישה סתמית, אלא לעימות. השליחים נמצאים בדרכם למדינות השכנות לדרוש בבעל זבוב עבור המלך, ואליהו מיירט אותם בדרכם ומשיב אותם לאחור. המשמעות של "קום עלה לקראת" אינה ללכת לפגוש, אלא ללכת להתייצב לעומתם. העלייה על עיר בספר שופטים משמעותה לכבוש אותה (ולא לבקר בה). פרעה אינו מבטא רק את החשש שבני ישראל יעזבו את מצרים, וודאי לא את החשש שהם יטפסו בדרכם החוצה, אלא את החשש שהם יפרצו את כבלי עבדותם, יברחו מעול העבדות - שהם ישחררו את עצמם.

המשותף לכל הפעולות הפיסיות השונות המתוארות כ"עליה" הוא המאמץ הנפשי המרוכז, ההתכוונות למטרה, והפעלת כוח באופן מכוון. גם אם אדם נע כלפי מעלה, אך עושה זאת מכוח האינרציה, זה לא יתואר כעליה.

זהו אם כך הקונטקסט בו מוצב הוויכוח בין משה לבין המרגלים, והעם כולו. משה מצווה את המרגלים בכוונה ובמפורש לעלות לארץ ישראל, וחוזר על הוראה זו מספר פעמים. גם אם אין הכוונה שהם אמורים ממש לכבוש את הארץ, הוא מורה להם להיות במצב רוח של כיבוש, של עימות, של עמידה בפני מכשולים והתגברות עליהם. ואכן,

שהשלכה זו לא נעשתה, אין זה אומר שהיא אינה יכולה להיעשות. אשאר זאת לקורא.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולשרון רימון, תשס"ח
נעוץ על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי

בית המדרש הוירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il

לעלות. זהו ביטוי של מוכנות, נחישות ומאמץ. בדומה, בסוף הקטע מתווסף לתיאור פעולת העלייה הפועל "ויעפילו", מילה מאד לא שגרתית. רש"י ורוב המפרשים מסבירים כי הכוונה היא שהם חיזקו עצמם, שהם עשו מאמץ. מאמץ נפשי זה הוא עיקר התגובה לסיפור המרגלים. הם עושים בדיוק את מה שהמרגלים לא עשו.

ברצוני לטעון כי זה מסביר מדוע מופיע לפתע הר בדרך לארץ כנען. המעפילים עולים לראשו של הר, שלא היה חלק מן הסיפור עד עתה. הפרשנים מסיקים כי ככל הנראה הדרך לארץ ישראל מהנקודה בה התרחש הסיפור עוברת מעל הר. בעוד יתכן כי זה נכון, עדיין מוזר שהתורה מדגישה עובדה גיאוגרפית זו, על אף שהיא אינה רלוונטית לסיפור. יתרה מכך, העובדה עצמה חשודה. על מנת שהעיונות עם הכנענים יסתדר באופן הגיוני, התורה מציבה אותם על ראש ההר, חוסמים את עליית בני ישראל. "וַיַּרְדּוּ הָעִמְלֹקִי וְהַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב בְּהַר הַהוּא וַיִּכּוּם וַיִּכְתּוּם עַד הַחֲרָמָה: " (ד"ד, מ"ה). אולם לפני כן, בעת שה' אומר למשה כי אינם יכולים להמשיך ישרות לארץ כנען, הפסוק קובע כי "וְהָעִמְלֹקִי וְהַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב בְּעֵמֶק מְחָר פָּנוּ וַיִּסְעוּ לָכֶם הַמְדָבָר דֶּרֶךְ יַם סוּף: " (ד"ד, כ"ה). הסתירה הברורה בין ההר לעמק בולטת במיוחד. אני חושב כי התורה מציבה הר בדרכם של המעפילים כדי לחזק את דימוי של טיפוס, של עלייה. זה מחזק עוד יותר על ידי הסממן המוזכר פעמיים של "ראש ההר". המעפילים הפנימו באמת את המסר של כלב, והם מוכנים כעת לעלות עד לפסגת ההר, הפיסי והמטאפורי, העומד בפניהם. יש כאן שידוך מושלם בין הפיסי והמטאפורי. הר, פסגה, הננו, מעפילים, וכמובן – ה"עלייה" החוזרת על עצמה, כולם יחד מצטרפים כדי לשרטט את הדוגמה הנאה ביותר לאנשים המוכנים להיאבק בכדי לנצח, לעשות עליה.

זה בדיוק מה שהופך את הסיפור שלהם לטראגי כל כך. המסר של התורה אינו כי אם תנסה מספיק בכוח, תוכל לעשות הכל. המסר הוא כי בכדי להצליח לבצע את מצוותו של הקב"ה, עליך לאזור את כל כוחך ונחישותך. כאשר הקב"ה אינו איתך, נחישות פנימית אינה רלוונטית. כך בדיוק הסביר להם משה – "וְהוּא לֹא תִצְלַח: אֶל תַּעֲלֹוּ כִּי אֵין ה' בְּקִרְבְּכֶם". מהבחינה הפסיכולוגית, המעפילים היו גיבורים, בעלי אופי מרשים; למעשה, בעלי אותה תכונת אופי בדיוק שהפרשה עוסקת בה. אך היה זה מאוחר מדי, הפור הוטל. התורה מדברת על אופי בשירות ה', אך האופי לבדו חסר תועלת אם אינו בהתאם לרצון ה'. ההיסטוריה של עם ישראל תוסג לאחור למשך ארבעים שנה, ושום דבר לא ישנה זאת.

הערה לסיום: השימוש במונח "עלייה" בשיעור זה מתייחס רק לפועל המופיע רבות בפרשה. אין הכוונה לומר דבר על המשמעות המודרנית של "עלייה לארץ". אך למרות